

ירושתנו

ה'תשפ"ז

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות
כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשפ"ז

ספר ארבעה עשר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשפ"ז

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ' מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

ליקוטי תוספות – מתוספות רשב"א משאנץ ומתוספות מהר"ם מרוטנבורג / הרב ישראל

אייזנשטיין טו

תופעה רווחת בכתבי יד מתקופת הראשונים היא קיומם של קטעי 'ליקוטים' מפוזרים בשולי חיבורים שלמים. הליקוטים משמרים לעתים חומר יקר ערך, אלא דאידי דזוטר מירכס ולפעמים נותרים גנוזים. בקטעי התוספות שנתגלו בשולי כ"י קובץ תשובות מהר"ם, משתקפים נוסחים קדומים של כמה דיבורי תוספות שאנץ למסכת שבת, לצד מספר חידושים לתלמוד מאת מהר"ם מרוטנבורג.

עיונים בסמ"ג מצות שופר / הרב ח' אליעזר אשכנזי כה

'ספר מצות גדול' הוא אחד מספרי ההלכה החשובים בכל הדורות. לפנינו מהדורה מוערת של מצות שופר מתוך החיבור, על פי מבחר גדול של כ"י, בתוספת מבוא המברר את דרכו של רבנו משה מקוצי, מבעלי התוספות בצרפת, הן בפסיקת ההלכה והן בניסוח ספרו המפורסם 'ספר מצוות גדול'. בשולי הדברים דיונים מסועפים המעמידים על עמדותיו של המחבר.

חיבורו ההלכתי של ר' ידידיה ב"ר מרדכי מצרפת ושימוש ב'ספר הנייר' / הרב יעקב ישראל

סטל נז

גילוי ראשון של חיבור הלכתי המקיף את הלכות המועדים וענייני איסור והיתר, והמבוסס על 'ספר הנייר' הצרפתי לצד חומר אשכנזי, בעיקר מ'ספר מרדכי'. החיבור נכתב בידי סופר כתב-היד עצמו, ר' ידידיה ב"ר מרדכי, בשנים ה'קס"ו-קס"ז, בעיר קנברי שבדרום-מזרח צרפת, שנודע בזמנו כמחבר ספר מנהגים המתעד את מנהגי אחת מקהילות צרפת, שמקצתו התפרסם לאחרונה. כאן מתפרסמות לראשונה כמה דלתות מחיבורו ההלכתי, שלא נודע עד כה.

מנהג פפד"מ בעניין החזרת נדוניה / רבי יעקב פופרש כ"ץ זצ"ל קב

בין תקנותיו של רבנו תם מפורסמת התקנה העוסקת בהחזרת הנדוניה במקרה שאישה מתה זמן קצר לאחר הנישואין. שלושה דיינים בקהילת פרנקפורט העתיקו מכתביו של רבי יעקב פופרש כ"ץ מפראג בעל שב יעקב, בנוגע למנהג פפד"מ ביחס למקרה שבו מת הבעל תוך שנה ראשונה לנישואין, מה נעשה בעניין החזרת המתנות והסבלונות.

על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים / רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל קד

בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר מופיע הספד שנשא המחבר בקהילת הלברשטאט בשנת תרי"ב על שלושה רבנים, ובו צוין כי חלק מן ההספד הושמט. ההשמטה שנשתמרה בהעתקה מתוך פנקס בכתב ידו של המחבר, עוסקת בפירוש הפסוקים בישעיה סב, ו-ח: 'על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה וגו'. כאן מובא לראשונה ההספד בשלמותו, כולל ההשמטות מכתב היד.

הלכה ותוספות

מחלוקת בן פטורה ורבי עקיבא - דיני קדימה בהצלה / רבי ברוך ויסבקר זצ"ל קטו
בדרך השני של השנתון התפרסם מאמרו של ראש ישיבת בית מתתיהו רבי ברוך ויסבקר זצ"ל, ובסופו ציין הכותב כי 'חלק נוסף יכתב בס"ד'. למרבה הצער לא הספיק להגשים את הבטחתו עד שהלך לבית עולמו, ועיסוקו בהרבצת תורה לא הניח לו להשלים את מאמרו. לאחר פטירתו נמסרה לידי המערכת כתיבה ראשונית של המאמר אותו התעתד לפרסם כהמשך למאמרו הראשון.

זמני היום להלכה / רבי פסח מאיר גולדשמיט זצ"ל קכד
מחבר המאמר, ירא אלקים ואיש הלכה בכל מהותו, השקיע את מרצו בבירור זמני ההלכה לפני הנתונים בעיר החדשה אליה עבר להתגורר בערוב ימיו – מודיעין עילית, כדרכו לברר כל הלכה מן השורש. רוב המאמר עוסק בהצדקת המנהג המקובל לנהוג לפי 'הנץ האמיתי', ולא לפי הנץ הנראה.

עיונים ובירורי הלכה בברכות ברית מילה / רבי אליהו גרינצייג זצ"ל קלה
עוד מאוצר הגאון הנפלא והצנוע, מסדר בהרחבה ובהטעמה כל פרטי הלכות ברכות ברית מילה: נוסח ברכות המילה; סדר הברכות; אמירת כשם שנכנס לברית; ברכת אשר קידש ידיד מבטן; ברכות המילה כשאין אב; ברכת המילה בגרים ובעבדים; ועוד. תשומת לב מיוחדת ניתנה לברכת 'שהחיינו' ולהצדקת מנהג אשכנז על פי גדולי הראשונים שלא לברכה בברית מילה.

מחיצת הזזה כדופן שלישי לסוכה / הרב דניאל יהושע גולדשמיט קצט
דרשת שבת שובה תשפ"ו בקהילת אשכנז מודיעין עילית עסקה בנושא שהופך ליותר ויותר נפוץ, שאלת מחיצת הזזה בנוגע למלאכת שבת וכשרותה כדופן לסוכה, בירור מקיף ויסודי על פי כל המקורות עד להכרעת חכמי הזמן.

שיטת חכמי אשכנז הקדומים בעניין תוקף דרשת אסמכתא בדין דרבנן / אלישיב קלרמן קפט
שאלת תוקפן של הלכות שנדרשו באסמכתא שנויה במחלוקת, אם נחשבות דין דרבנן בעלמא, או שהן בעלות מעמד מחייב יותר. מתברר כי לשיטת חכמי אשכנז הקדומים, כפי שהיא משתקפת בפירושי ישיבות וורמייזא ומגנצא, הלכות אלו מקבלות תוקף של דין תורה. על פי תפיסה זו מתבארת שיטתם בעניין נדרים בדבר שאין בו ממש, ונפתרות התמיהות העולות מפירושיהם.

תורת אמן

הגייתו הפראנקפורטאית של ה'חתם סופר' / הרב בנימין שלמה המבורגר קצט
הגאון ר' משה סופר, כבן העיר פרנקפורט, דקדק להתפלל בהגייה המקובלת מאבותיו, שהיתה משונה ביחס לזו של תושבי פרשבורג, העיר בה פעל בתקופת חייו האחרונה. בעובדה זו הצדיקו נכדיו את הימנעותו מלשמש שליח ציבור בתפילת נעילה, מפני שלא רצה לבלבל את בני קהילתו ההונגרים. במאמר נאספו עדויות שונות, מספריו ומכתבי תלמידיו, בנוגע למרכיבים לשוניים שונים בהגייתו, וכן בנוגע להקפדתו המיוחדת על דקדוק הלשון, בתפילה ובקריאת התורה, בהתאם למסורת מוקפדת.

תולדות תואר 'חבר' מימי מהרי"ל ועד ימינו / הרב רפאל אלחנן בכרך רד
מן המנהגים הייחודיים בין יהודי אשכנז הוא הענקת תואר 'חבר' לבחירי הקהילה, שבני אשכנז ייחסו לו חשיבות והקפידו להשתמש בו בעלייה לתורה וכיו"ב. במאמר מתבררים משמעותו המדויקת של התואר, התנאים לקבלתו וגלגוליו מראשיתו ועד ימינו, ובכלל זה הניסיון לחדשו עתה בעיר התורה לייקוווד. בנספח מובא מבחר כתבי חבר מתקופות שונות, וביניהם מקרה חריג של כתב חבר לאחר פטירה.

תקרב רינתי

תזעק נפשי - תוכחה לרבינו אפרים / הרב משה יונה הופמן רלה
הפיוט 'תזעק נפשי', המתפרסם לראשונה על סמך עד נוסח יחיד בכתב יד מן המאה ה"ו, הוא 'תוכחה' אשכנזית ייחודית המיוחסת לרבינו אפרים, שהוא כנראה רבנו אפרים מרגנשבורג, תלמידו של רבנו תם. לצד הפירוש מאת המהדיר נדונים במבוא נידונים אופייה של סוגת התוכחה באשכנז, מבנהו וסגנונו של הפיוט, מקורותיו ובעיקר עיסוקו בוויכוח שבין הגוף לנפש ובחיבוט הקבר.

תפילות מיוחדות שהדפיס רבי אברהם ברודא בפראג לאמרן בעת צרה / הרב יוסף פראגר ... רמח
בעיצומה של מלחמת הירושה הספרדית, בשנת תס"ד, איימו כוחות צרפת ובוואריה לכבוש את וינה. כאשר 'קול תרועות המלחמה נשמע בכל הארצות' הדפיס רבי אברהם ברודא, אב"ד ור"מ דפראג, עלון עם תפילות מיוחדות לאומרן בפראג. גם בשנת תס"ח, בעקבות בצורת, הדפיס סליחות וסדר תפילות על עצירת גשמים. במאמר מתוארות נסיבות חיבורם והדפסתם של קבצים אלה וזהותם של פייטי הסליחות.

בינת דורות

תולדות רבי פתחיה מניקלשבורג זצ"ל / הרב ישכר בעריש ווייס רעז
רבי פתחיה, מגדולי חכמי אשכנז לפני כארבע מאות שנה, כיהן ברבנות בפראנקפורט, בוורמייזא ובניקלשבורג, אולם זכרו שקע וכמעט לא שרד ממנו דבר. במאמר נאספו בדי עמל ידיעות על תולדותיו וחיבוריו ונבחנת פעילותו התורנית, ובכללה השינויים שהנהיג במנהגי וורמייזא וכן תרומתו להפצת ספרות הקבלה והגהותיו לספרים שנדפסו בימיו.

מאמר אָבֶל על ה'כתב סופר' / רבי משה שטארק זצ"ל רפח
תורתו של הג"ר אברהם שמואל בנימין סופר, בנו של ה'חתם סופר', מתבדרת בבתי המדרש, אולם דלים המקורות לתולדות חייו. על כן חשיבות מיוחדת יש למאמר זה, שמלבד ידיעות חדשות על חייו של הרב הדגול הזה יש בו טעם מיוחד ואותנטי כמאמר זיכרון המתפרסם סמוך לפטירת האיש ומצליח להעביר את הרוח והאווירה של ה'כתב סופר' וסביבתו.

דברי זכרון והערכה לרבי דוד צבי הופמן זצ"ל / רבי משה אויערבך זצ"ל רצג
בעיצובו של רבי משה אויערבך נמצאה רשימת מאמר זיכרון והערכה למורו ורבו, רבי דוד צבי הופמן. במאמר זה ביקש הכותב להציג את דרכו הייחודית של הרב הופמן בפרשנות המקרא, ובייחוד את התמודדותו עם אתגרי ביקורת המקרא ואת יכולתו לשלב פרשנות מסורתית ואמונה איתנה בחז"ל עם דרכי מחקר מתודולוגיות.

והמה בכתובים

עמודים: רצט - שד

הקמת מצבות חדשות לראשי ישיבת פיורדא (פירט) בגרמניה / הרב מיכאל קוטק | מנהגים
שנשתמרו אף שצוזנרו בכתובים / הרב ירוחם אלי' ראזענפעלד | השלמות לתולדות רבי
משה ברודא / הרב יוסף פראגר | על פיוטי צרפת / הרב דוד הכהן מונק (ותגובת הכותב) |
זהות בעל 'נימוקים מכתב יד' / הרב חיים אליעזר אשכנזי | שיטת תלמודו של רבי חיים
מבריסק / הרב אפרים ליכט

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשפ"ז שה